

LUND UNIVERSITY

Kirkearkæologi - fra stil til kulturarv

Wienberg, Jes

Published in:
META: Medeltidsarkeologisk tidskrift

2006

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2006). Kirkearkæologi - fra stil til kulturarv. *META: Medeltidsarkeologisk tidskrift*, (1), 19-29.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kirkearkæologi – fra stil til kulturarv

JES WIENBERG

Abstract

Church Archaeology - from style to heritage. Reflections on Danish and Scandinavian church archaeology focusing on three turningpoints, where new perspectives are introduced: Around 1950, 1980 and 2000. Implicit three periods are presented in the history of church archaeology, 1950-80, 1980-2000, and after 2000. The new perspectives are followed by new ways of illustrating the churches.

Kirkearkæologiens mangfoldighed

Kirkearkæologien omfatter et bredt felt af forskere og aktiviteter, der fokuserer på især middelalderkirker. Betegnelsen optræder i 1800-årene, men etableres først med de nordiske kirkearkæologiske symposier, som er blevet arrangeret siden 1981. Her samles middelalderarkæologer, historikere, kirkehistorikere, kunsthistorikere og arkitekter.

Kirkearkæologiens mangfoldighed af spørgsmål, metoder og perspektiver er så stor, at det ikke er muligt at tegne en enkel udviklingslinje. Et berigende stort antal af forskellige traditioner forekommer parallelt: Nationale oversigter, regionale undersøgelser og fokus på individuelle kirker; stilstudier og studier af enkelte elementer som tårnet, apsiden eller graven; symboltolkninger og analyse af byggematerialer; tesedrivende syntheseser og konkret fremdragelse af ny empiri, eksempelvis nye dendrokronologiske dateringer. På tværs af alle traditioner finder man dog det klassiske spørgsmål om, hvem der lod kirkerne bygge.

At definere kirkearkæologien er at oprette en grænse mellem os indenfor og de andre udenfor, mellem den "egentlige" kirkearkæologi og afvigelserne. På samme måde kan en forskningshistorisk oversigt betyde en forenkling, der legitimerer egne målsætninger (jfr. Gustafsson 1996). Min hensigt var at kommentere en periodiseret oversigt over kirkearkæologiens udvikling. Det er noget, jeg har gjort tidligere (Wienberg 1993, s. 14ff). En periodisering viser sig imidlertid vanskelig at gennemføre på grund af mangfoldigheden. En periodisering er således næppe ønskelig som andet end et pædagogisk redskab.

Hensigten er i stedet at fokusere på tre vendepunkter i den danske og nordiske kirkearkæologi, hvor nye perspektiver introduceres: Omkring 1950, 1980 og 2000. Hvert af perspektiverne kendetegnes ved nye måder at illustrere kirkerne. For illustrationer er ikke et neutralt medium for videnskaben (jfr. Molyneaux 1997; Larsson 2000).

Når jeg vælger at fokusere på tre vendepunkter, har jeg indirekte også valgt en periodisering, nemlig af perioderne 1950-1980, 1980-2000 og efter 2000. Dermed viser teksten måske en vilje til legitimering af egne mål, men den konklusion må andre trække. Er der en agenda, så er den udtalt.

Bygningsarkæologi

Hans Emil Lidén har beskrevet, hvordan hans generation omkring 1950 vendte sig imod en tidligere tids kunsthistoriske stilanalyse, der blev opfattet som subjektiv og usikker. I stedet var der behov for ny empirisk kundskab ved hjælp af bygningsarkæologiske metoder (Lidén 1983, s. 101f).

Hvad er det, man vender sig imod? Årtierne forinden havde set en kolossal produktion af kunsthistoriske synteser, der formodentlig kunne opleves som hæmmende for en yngre generation. Udvalgte kunstværker blev systematiseret i stilgrupper og omkring navngivne eller fiktive mestre. Her kan nævnes serien "Nordisk Kultur" med bindet "Kirkebygninger og deres Udstyr", Erik Lundberg om bygningskunsten i Sverige, samt de store monografier, Mouritz Mackeprang om døbefonte og Poul Nørlund om romanske kalkmalerier (Nordisk Kultur 1934; Lundberg 1940; Mackeprang 1941; Nørlund & Lind 1944). Men de mest konsekvente udtryk for stilanalysen udkom nogle årtier tidligere, nemlig Johnny Roosvals arbejder om Gotland (f. eks. Roosval 1911) og Francis Becketts "Danmarks Kunst" (Beckett 1924-26).

Den nye bygningsarkæologi var inspireret af den forhistoriske arkæologi. Ikke mindst undersøgelserne i Trelleborg gav nye erfaringer om stratigrafi og stolpehuller. Fra slutningen 1940'erne med start i Jelling i Jylland og op gennem 1950'erne blev kirkernes gulve, murværk og lofter en arbejdsmark for nye opdagelser: Tidlige trækirker, ældre grave, gulve, alterfundamenter, døbefontspodier, bænke, mønter og andre genstande.

Efter et årti med undersøgelser blev de foreløbige resultater i Danmark sammenfattet af Olaf Olsen og Elna Møller i artikler, som nu tilhører faglitteraturens klassikere. Det er artikler om kirkegulvet som arbejdsmark, om den romanske kirkes rumindretning, om kirken som byggeplads og om danske trækirker (Olsen 1958; 1967; Møller 1961; Møller & Olsen 1961). Dertil kommer selvfølgelig et stort antal artikler om undersøgelser i enkelte kirker eller af enkelte fænomener. Men monografierne, der

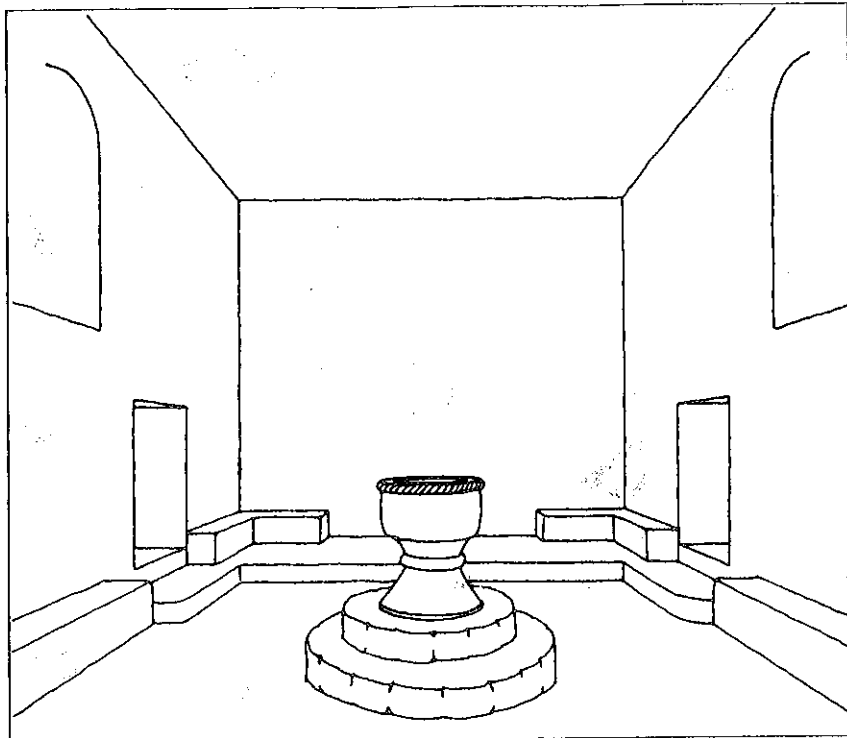

Fig. 1. Blistrup kirkes indre. Efter Olsen 1967.

kunne sammenfattet resultaterne, blev få eller ingen. Som en undtagelse kan nævnes den nylig udgivne "Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark" (Hansen & Sørensen 2005).

Som symbol for den praktiske kirkearkæologi vælger jeg en illustration (fig. 1) tegnet af Morten Aaman Sørensen til Olaf Olsens artikel om den romanske kirkes rumindretning. Rekonstruktionstegningen af Blistrup kirkes indre synligør elegant den nyvundne kundskab (Olsen 1967, s. 256 fig. 9). Og i de kommende årtier ledsages flere kirkeundersøgelser af lignende perspektivtegninger fra hans hånd, eksempelvis Butterup og Gundsømagle (Hansen & Sørensen 1979, s. 78ff; Græbe & Hansen & Stiesdal 1990, s. 145, 151).

Efter flere årtier kulminerer den praktiske kirkearkæologi så med etableringen af de nordiske kirkearkæologiske symposier i 1981. Og det første symposium, publiceret i tidsskriftet "Hikuin", rummer selvfølgelig nationale forskningshistorier, der beretter, hvad kirkearkæologien har været og er, altså definitioner og periodiseringer (Andersson & Forsström 1983; Knapas 1983; Lidén 1983). Tendensen er ikke kun nordisk, for samme

år udkommer også Warwick Rodwells kirkearkæologiske håndbog "The Archaeology of the English Church", der sammenfatter et stort antal bygningsarkæologiske undersøgelser (Rodwell 1981).

Når man blev uddannet som middelalderarkæolog på Moesgård, Århus Universitet i årene omkring 1980, var der ingen tvivl om, at kirkearkæologi var identisk med arkæologiske undersøgelser af gulve, mure og tagværker. Men samtidigt med at kirkearkæologien kulminerede, fremkom nye tanker, som vendte sig mod den da etablerede forskningstradition.

Social struktur og økonomi

Omkring 1980 blev kirkearkæologien omsider påvirket af sociologien, kulturgeografien og den nye arkæologi med deres fokus på processer i samfundet, social struktur, økonomi og modeller. Det skete med omtrent 10 års forsinkelse i forhold til andre fag.

To svenske artikler indvarslede de nye perspektiver med inspiration fra kulturgeografien: Det var Sven-Olof Lindquists analyse af sognedannelsen på Gotland, og det var Ann-Catherine Bonniers undersøgelse af kirkebyggeriet i Uppland (Lindquist 1981; Bonnier 1981).

I de følgende årtier så man en lang række kirkearkæologiske studier, der belyste spørgsmål om social struktur, økonomi, demografi, sognedannelse og kulturlandskab. Et eksempel på grænsen mellem det gamle og nye kunne være Barbro Sundnér's afhandling "Maglarp - en tegelkyrka som historiskt källmaterial". Her var en indgående stratigrafisk undersøgelse af gulvet og murene i en enkelt skånsk kirke, men hensigten var nu at studere håndværkets sociale organisation (Sundnér 1982). Siden fulgte en lang række afhandlinger fra Lund, men også fra andre miljøer (f. eks. Liepe 1984; Andrén 1985; Nyborg 1986; Skte 1988; Claesson 1989; Wienberg 1993; Anglert 1995; Dahlberg 1998; Brendalsmo 2002). Internationalt vil jeg fremhæve et par oversigtsværker af Richard Morris. I den første "Cathedrals and Abbeys of England and Wales" forekommer et økonomisk perspektiv ved siden af mere traditionelle temaer (Morris 1979). Og i den anden, 10 år senere, "Churches in the Landscape", er perspektivskiftet gennemført (Morris 1989).

Et symbol for den nye kirkearkæologi med dens betoning af kirkens relation til kulturlandskabet kunne være illustrationerne, hvor kirkerne blev tegnet ind i landskabet. Kirkernes i facade, grundplan eller endog perspektiv lægges ind i landskabet. Inspireret af illustrationer i "Danmarks Kirker" havde Ragnhild Boström tidligt i foredrag præsenteret kirkerne på Öland og i Möre i oversigtskort, hvor kirketyperne var markeret med små facade-billeder. Første gang et sådant kort blev publiceret var i en rapport fra Riksantikvarieämbetet om Öland (Boström 1972, s. 34f; jfr. Danmarks

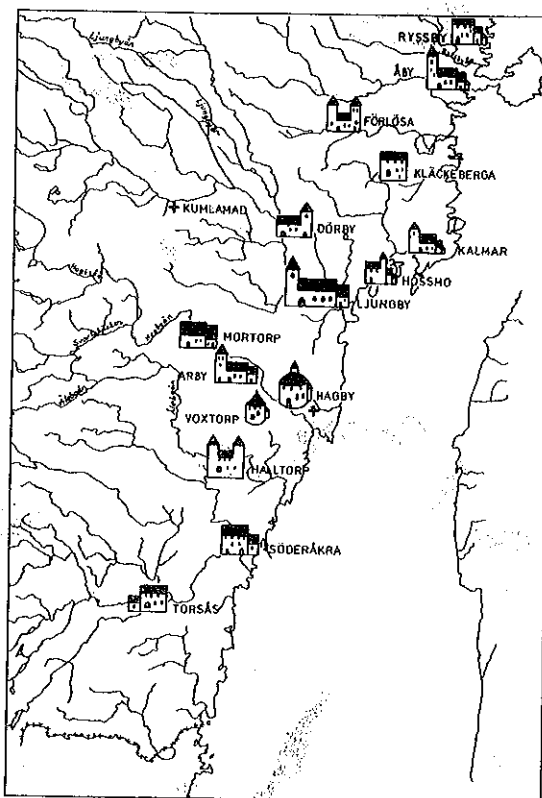

Fig 2 Kirkerne i Møre. Efter Andersson 1983. Karin Andersson har gjort opmærksom på, at kortet senere er blevet revideret.

Kirker, VIII: 2, 1951, s. 1489 fig. 1). Og til det første kirkearkæologiske symposium på Moesgård i 1981 udarbejdede både Ragnhild Boström og Karin Andersson oversigtskort, hvor kirkerne blev vist i facade (fig. 2) (Boström 1983, s. 164f fig. 1-2; Andersson 1983, s. 191 fig. 2). Herefter udbredes idéen om "kirken indtegnet i kulturlandskabet" til mange artikler og bøger i stadig mere avancerede grafiske former (f. eks. Wienberg 1986a, s. 45, 47; 1990, s. 212; 1993, s. 51, 54; Brendalsmo 1990, s. 52; Dahlberg 1998, s. 141, 145).

De nye perspektiver fik gennemslag især ved det arkæologiske institut i Lund. Kirkearkæologien skulle fornyes som reaktion mod en tidligere anti-kvarisk og kunsthistorisk forskning. Selv proklamerede jeg, at "Vore mange kirkebygninger fra middelalderen er i de senere år blevet genopdaget som et vigtigt vidnesbyrd om samfundsudviklingen. Efter en lang tid med beskrivelser af materialet og typologiske studier tager en ny kirkearkæologi nu

form, hvor undersøgelsen af kirken ikke længere er et mål i sig selv, men et middel i studiet af det omkringliggende samfund." Og jeg lagde megen energi på at udtænke en model for kirkebyggeriet, for modeller skulle man jo have (Wienberg 1986b, s. 213 citat, 220).

Den nye kirkearkæologi var formuleret i opposition til noget eksisterende, så lad mig berette en anekdote: I et tidligt stadium af mit afhandlingsarbejde med kirkerne i det middelalderlige Danmark præsenterede jeg en skitse for en kirkeforsker ved Nationalmuseet i København. Jeg blev her belært om, at med min interesse for beregninger og modeller, så burde jeg ikke arbejde med kirker, men i en bank. Da jeg nogle år senere endevendte museets antikvarisk-topografiske arkiv, og en anden kirkeforsker spurgte mig om, hvorfor jeg sad i arkivet i flere måneder, havde jeg lært lektien. Jeg svarede: "Vestudvidelser"! Og det var jo sandt, selv om det ikke var hele sandheden. Spørgeren virkede tilfreds med svaret, og selv kunne jeg fortsætte i arkivet med ro i sindet.

Den nye kirkearkæologi var imidlertid ikke teoretisk konsekvent, nej snarere eklektisk. Den forenede således træk fra både det processuelle (prikkort, kvantiteter, processer, sociale og økonomiske forklaringer) og det postprocessuelle (det materielles mening, magtperspektivet, postmoderne flertydighed). Det postprocessuelle kunne let forenes med en langvarig kunsthistorisk tradition for ikonologiske tolkninger.

Det sociale og økonomiske perspektiv var måske mest tydeligt og koncentreret i Mats Anglerts artikel om kirkerne i Ystadområdet, hvor han påviste en korrelation mellem forekomsten af runesten, tidlige tårne og tidlige hvælve (Anglert 1989, s. 229 fig. 8). Denne korrelation har i sin metodiske enkelthed inspireret til talrige undersøgelser af andre regioner. Og illustrationen af korrelationen kan konkurrere som symbol med "kirkerne indtegnet i kulturlandskabet". Samtidigt med publiceringen af Anglerts korrelation lægges imidlertid grunden til noget nyt.

Re-sakralisering og kulturarv

For efter Berlinmurens fald i 1989, og vel især efter september 2001, er de sociale og økonomiske perspektiver kommet i baggrunden. For en ny generation kan den massive produktion gennem 1980'erne og 90'erne af kirkearkæologiske synteser, der kredser om sognedannelse, storgårde og vesttårne, virke afskrækkende eller alt for velkendt. Jagten på såkaldte stormænd og stormandskirker er ganske vist fortsat, men det handler om mere af det samme. De sociale og økonomiske perspektiver synes at savne mulighed for fornyelse. Og vi kan eller vil ikke længere reducere kirkebyggeriet til et spørgsmål om ressourcer og manifestationer. I stedet for sociologi og kulturgeografi vokser betydningen af religionshistorie, religionsarkæologi og kulturarv.

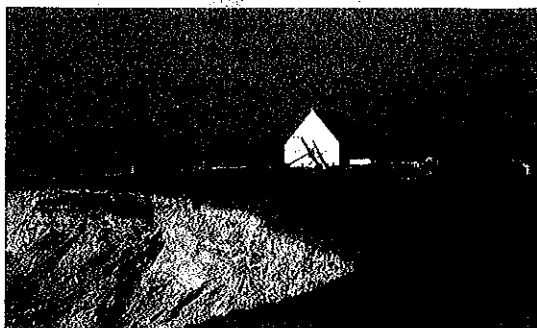

Fig 3. Mårup kirke. Foto Jes Wienberg, august 1996.

Som en reaktion ser vi en re-sakralisering på et bredt felt fra bygningsoffer i jernalderhuse til opfattelsen af korstogene og kirkebyggeriet. Kirkerne skal ikke længere være et middel i studiet af det omkringliggende samfund. Nej, kirken skal studeres som netop en kirke, et religiøst rum.

Ved overgangen mellem det gamle og det nye finder vi Björn Magnusson Staafs artikel "For Whom the Bell Tolls", som handler om, hvordan introduktionen af kirkeklokker ved kristningen ændrede opfattelsen af tiden (Magnusson Staaf 1996). Her sammenvæves processen og magten med tidsbegrebet og religionen. Skiftet er tydeligere, når Anders Andréén, der tidligere havde anvendt kirker og sogne både kvantitativt og typologisk som et middel til at studere urbanisering, vælger at skrive om kirkens sakrale zoner samt om Lunds sakrale topografi (Andréén 1998; 1999). Umiddelbart efter følger flere kirkearkæologiske studier, hvor det sakrale perspektiv fremhæves (Tesch 2000; Wienberg 2000). Ing-Marie Nilssons kommende afhandling om kirkerne i Halland ligger i samme linje med en re-sakralisering af kirken og en kritik af tidligere sociale og økonomiske tolkninger. Begreber som Gud og tro dukker op igen (Nilsson manus). Internationalt vil jeg nævne Colin Cunninghams oversigt "Stones of Witness" samt Pamela Graves "The Form and Fabric of Belief", der studerer religiøs praktik i senmiddelalderens engelske kirker (Cunningham 1999; Graves 2000).

En anden vej end re-sakralisering, ja snarest en fortsat sekularisering af kirkerne, markeres af begrebet kulturarv. Skal kirkearkæologien være relevant, hvad det end betyder, og forskningen være knyttet til den antikvariske virkelighed, så står hverken sakrale perspektiver eller gulvudgravninger i centrum. Derimod er ødekirker aktuelle, altså kirker der er eller risikerer at blive overflødige som gudstjenestelokaler i en fortsat hverdags-sekularisering. Ødekirkerne vil forsvinde, eller de vil behøve at få nye funktioner. Temaet er mere aktuelt end nogensinde i Sverige, især i regioner med relativt mange kirker som Gotland, Västergötland og Skåne her efter delingen

af stat og kirke i 2000. Og temaet er aktuelt i Danmark med de mange relativt nye kirker i de større købstæder. Nils Engbergs projekt om ødekirkerne i Danmark har således en aktuel baggrund. Og selv har jeg endnu en artikel på vej om Mårup ødekirke i Nordjylland, som trues af havet (Wienberg i tryk; jfr. også 1999).

Vil vi i de kommende år se en ny massiv produktion af afhandlinger om den sakrale kirke eller i stedet om kirkerne som kulturarv? Eller vil pendulen svinge tilbage til grundforskning med nye overraskende dateringer? De sidste mange års synteser bygger trods alt på metoder og kundskab, som i stor udstrækning er fremdraget før 1980'erne. Og hvad vil blive de kommende årtiers symbol? Mårup kirke (fig. 3), der mere end nogen anden kirke tydeliggør konflikten mellem natur og kultur, kundskab og kulturarv, ødelæggelse og bevaring, burde være en kandidat til finalen. Men det vil tiden vise.

Teksten er blevet præsenteret på forskerseminaret i historisk arkæologi i Lund 13. marts 2006. Tak til Karin Andersson (Genarp), Ragnhild Boström (Stockholm), Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen (København) for information om illustrationerne og deres oprindelse. Endelig tak til Inge Dam (Nyborg) for revision af sproget.

Jes Wienberg är professor vid Institutionen för Arkeologi och Antikens historia i Lund och fackansvarigt för historisk arkeologi.
E-post: Jes.Wienberg@ark.lu.se

Litteratur

- Andersson, K. 1983. Kalmarkustens kyrkor under tidig medeltid. *Hikuin* 9.
- Andersson, K. & Forsström, M. 1983. Svensk kyrkoarkeologi. *Hikuin* 9.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° Nr. 13.
- Andrén, A. 1998. Världen från Lunds horisont. *Kulturen* 1998. Metropolis Daniae. Ett stycke Europa.
- Andrén, A. 1999. Landscape and settlement as utopian space. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. (Eds.) C. Fabech & J. Ringtved.
- Anglert, M. 1989. Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. (Red.) H. Andersson & M. Anglert. Lund Studies in Medieval Archaeology 5.

- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16.
- Beckett, F. 1924-26. *Danmarks Kunst I-II*.
- Bonnier, A. C. 1981. Uppland under medeltiden - kulturlandskapets utveckling och det konsthistoriska materialet. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2.
- Boström, R. 1972. Ölands försvarskyrkor - en översikt. *Kulturhistorisk forskning på Öland 1969. Ölandsmötet 1970*. (Red.) U. E. Hagberg. Riksantikvarieämbetet Rapport 1972, A 2.
- Boström, R. 1983. Ölands medeltida kyrktorn. *Hikuin* 9.
- Brendalmo, A. J. 1990. Kirkesteder i Vestfold: Hvem bygde kirker og hvorfor - hvor blev kirkene bygd og hvorfor? *Vestfoldkirkene - bygning, landskap og samfunn*. (Red.) A. J. Brendalmo & E. Vea. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg 3.
- Brendalmo, A. J. 2002. *Kirkebygg og kirkebyggere. Bygherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*. Avhandling til dr. philos, Universitetet i Tromsø. (stencil).
- Claesson, E. 1989. *Cuius ecclesiam fecit. Romanska kyrkor i Västergötland*. Licentiatavhandling i medeltidsarkeologi, Lunds Universitet. (stencil).
- Cunningham, C. 1999. *Stones of Witness. Church Architecture and Function*.
- Dahlberg, M. 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 29.
- *Danmarks Kirker* Iff. (Udg.) Nationalmuseet. København 1933ff.
- Graves, C. P. 2000. *The Form and Fabric of Belief. An Archaeology of the Lay Experience of Religion in Medieval Norfolk and Devon*. BAR British Series 311.
- Græbe, H. & Hansen, B. Als & Stiesdal, H. 1990. Gundsømagle kirke. En bygningsarkæologisk undersøgelse. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990.
- Gustafsson, A. 1996. *Arkeologins egna historier. Reflexioner kring arkeologihistoria, dess historiografi och användningar*. Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter 12.
- Hansen, B. Als & Sørensen, M. Aaman 1979. Den usynlige kirke. Butterup kirkes indre i middelalderen. *Strejfflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*.
- Hansen, B. Als & Sørensen, M. Aaman 2005. *Ornamenterede middelalderlige gulvliser i Danmark*. Nordiske Fortidsminder 23.
- Knapas, M. Terttu. 1983. Kyrkoarkeologi i Finland; En forskningshistorisk översikt. *Hikuin* 9.
- Larsson, S. 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890-1990*. Archaeologica Lundensia IX.

- Lidén, H-E. 1983. Norsk middelaldersk steinarkitektur. *Hikuin* 9.
- Liepe, A. 1984. *Medeltida lantkyrkobygge i Varend. Ett försök till relationsanalys kyrka-bygd*. Kronobergsboken 1984-85.
- Lindquist, S. O. 1981. Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie. *Gotländskt Arkiv* 1981.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000-1400*.
- Mackeprang, M. 1941. *Danmarks middelalderlige Døbefonte*.
- Magnusson Staaf, B. 1996. For Whom the Bell Tolls. *Current Swedish Archaeology* 4.
- Molyneaux, B. L. 1997. *The Cultural Life of Images. Visual Representation in Archaeology*. Theoretical Archaeology Group (TAG).
- Morris, R. 1979. *Cathedrals and Abbeys of England and Wales*.
- Morris, R. 1989. *Churches in the Landscape*.
- Møller, E. 1961. Den middelalderlige kirke som byggeplads. *Fortid og Nutid* XXI: 4.
- Møller, E. & Olsen, O. 1961. Danske trækirker. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1961.
- Nilsson, I-M. (manus). *Kyrkobyggande och kyrklig organisation i Halland under medeltiden*.
- *Nordisk Kultur XXIII. Kirkebygninger og deres Udstyr*.
- Nyborg, E. 1986. Kirke - sognedannelse - bebyggelse. Nogle overvejelser med udgangspunkt i et bebyggelsesprojekt for Ribeområdet. *Hikuin* 12.
- Nørlund, P. & Lind, E. 1944. *Danmarks romanske Kalkmalerier*.
- Olsen, O. 1958. Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958.
- Olsen, O. 1967. Rumindretningen i romanske landsbykirker. *Kirkehistoriske Samlinger* 1967.
- Rodwell, W. 1981. *The Archaeology of the English Church. The Study of Historic Churches and Churchyards*. London. (2. ed. 1989: *English Heritage Book of Church Archaeology*.)
- Roosval, J. 1911. *Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens*.
- Skre, D. 1988. *Gård og kirke, bygd og sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsbeter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*. Riksantikvarens rapporter 16. (Magistergradsopgave, Oslo Universitet 1984).
- Sundnér, B. 1982. *Maglarp - en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Acta Archaeologica Lundensia, Series prima in 4° Nr. 15.
- Tesch, S. 2000. Det sakrale stadsrummet - den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000:1.
- Wienberg, J. 1986a. Bornholms kirker i den ældre middelalder. *Hikuin* 12.

- Wienberg, J. 1986b. Gotiske kirkehvælvinger - et økonomisk perspektiv. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. (Red.) A. Andrén m. fl. Lund Studies in Medieval Archaeology 1.
- Wienberg, J. 1990. Kirken, kulturlandskabet og den lange middelalder. *Hikuin* 17.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11.
- Wienberg, J. 1999. The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life. *Current Swedish Archaeology* 7.
- Wienberg, J. 2000. Fæstninger, magasiner og symboler - Østersøens flertydige kirker. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000:4.
- Wienberg, J. (i tryk). Kirke, kulturarv og konflikt - Mårup på klinten. *Hikuin* 33.